

Anna Branach-KallasKatedra Filologii Angielskiej
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

1914 – antyopera Wielkiej Wojny¹

Jean Echenoz, 1914, przeł. Anna Michalska, Wydawnictwo Noir sur Blanc, Warszawa 2014, ss. 74

W powieści *1914*, opublikowanej przez Les Éditions de Minuit w 2012 roku, a wydanej niedawno w polskim przekładzie przez wydawnictwo Noir sur Blanc, Jean Echenoz, jeden z najwybitniejszych współczesnych pisarzy francuskich, autor kilkunastu utworów, laureat nagrody Goncourtów i Prix Médicis, przedstawia Wielką Wojnę z perspektywy pięciu francuskich żołnierzy, mieszkańców tego samego miasteczka w Wandei, którzy wyruszają na wojnę w sierpniu 1914 roku. Choć styl autora jest często zbliżony do konwencji elegii, jego intencją nie jest gloryfikacja czy też mitologizacja wojny. Dystansuje się on wyraźnie wobec oficjalnego dyskursu historii Wielkiej Wojny, przyrównując go w autotematycznym komentarzu do nużącej opery:

To wszystko zostało opisane tysiące razy i być może nie warto zajmować się tą odrażającą i cuchnącą operą. Być może zresztą porównanie wojny do opery nie jest ani stosowne, ani celne, zwłaszcza gdy się za operą nie przepada, nawet jeśli wojna jest równie widowiskowa, pompatyczna, przesadna, bardzo hałaśliwa, pełna męczących dźwięcznych i w sumie dość nudna (s. 48).

¹ Tekst powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/B/HS2/02871.

Czerpiąc inspirację z przypadkowo znalezionej dziennika francuskiego szeregowca, a także z materiałów historycznych i literackich, takich jak klasyka wojenna Henriego Barbusse'a czy Gabriela Chevaliera², Echenoz stworzył przez losy swych bohaterów swoistą mikrohistorię codziennych zmagania francuskich żołnierzy. Autor ilustruje zbiorowy entuzjazm Francuzów i wiarę w szybkie zwycięstwo – jedynie Anthime, główny bohater Echenoza, podchodzi z pewnym dystansem do hasła propagandy. W *1914* nie brak przerażających scen batalistycznych. Autor równie realistycznie opisuje stresory wojny, takie jak wszechobecny smród, brud, głód, niepewność, rozpacz i wyczerpanie, jak i nieludzką maszynę wojenną, która sprawia, iż cechy indywidualne żołnierzy przestają się liczyć. Echenoz ilustruje też Elaine Scarry³, zgodnie z którą wojna wywołuje głębokie zaburzenie relacji między ciałem jednostki a narodem. Żoł-

² P. Delaroche, B. Liger, *Jean Echenoz: „Je ne vois pas bien ma place dans les académies”*, http://www.lexpress.fr/culture/livre/jean-echenoz-a-part-ca-je-hais-les-points-de-suspension_1170850 (data dostępu: 8.10.2012).

³ E. Scarry, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford University Press, New York–Oxford 1985, s. 122.

niezgodzi się bowiem na to, aby jego ciało „otwarło się” i pozwala narodowi wpisać się w tę otwartą ranę. Jeden z bohaterów *1914* ginie we wraku samolotu, choć przeniesienie do lotnictwa miało zapewnić mu bezpieczeństwo; drugi zostaje zmasakrowany na polu walki, a jego ciało nigdy nie zostaje odnalezione; trzeciego rozstrzeluje żandarmeria wojskowa za rzekomą dezercję. Z dwóch, którzy przeżyli, Padiroleau traci wzrok po ataku gazowym, Anthime natomiast zostawia rękę na polu chwały i w ten sposób paradoksalnie zostaje ocalony. Choć autor nie używa słowa „trauma”, jego bohaterowie są wyraźnie ogłuszeni, oszołomieni, ośpieni toczącą się wokół masakrą.

Co sprawia zatem, iż powieść Echenoza tak bardzo ujęła francuskich czytelników i została natychmiast przetłumaczona na kilka języków? Wyjątkową cechą utworu Echenoza jest bez wątpienia swoisty minimalizm⁴, *1914* to mikropowieść (w polskim wydaniu liczy tylko siedemdziesiąt cztery strony), pozbawiona wszelkiego psychologizmu. Autor ogranicza się bowiem do bezpośredniej relacji, do tu i teraz, ukazując losy swoich bohaterów na tle wydarzeń historycznych oraz transformacji socjologicznych, kulturowych i ekonomicznych wywołanych przez Wielką Wojnę. Ten oszczędny, czasem rażąco ubogi styl sprawia jednak, że wojna staje się bliższa czytelnikowi, mniej pompatyczna, bardziej ludzka. Istotny jest również fakt, iż narrator wyraźnie dystansuje się od swoich postaci, niejednokrotnie ironicznie uwypuklając stuletnią przepaść, która go od nich dzieli. Chociaż ironia auto-

ra może wydawać się przytłaczająca, niestosowna, redukująca bohaterów do roli marionetek, w trakcie lektury powieści przeżycia żołnierzy stają się dla czytelnika głęboko poruszające, jak na przykład w następującym fragmencie:

Ale z tej wojny tak łatwo się nie wychodzi. Sytuacja jest jasna, siedzisz w potrzasku: nieprzyjacieli z przodu, szczury i wšzy razem z tobą, a z tyłu żandarmi. Jedyne wyjście to zostać uznany za niezdolnego do służby wojskowej, jakaś dobra rana, na którą się w końcu czeka, której się w końcu pragnie, ta, która (zobacz Anthime) gwarantuje powrót do domu, ale problem w tym, że to od ciebie nie zależy. Tę zbawienną ranę niektórzy próbowali dyskretnie zadać sami, strzelając sobie na przykład w rękę, ale na ogół źle na tym wychodzili: zdemaskowani, osądzeni i rozstrzelani dla przykładu. Zginąć z rąk swoich zamiast od gazu, miotaczy ognia, pocisków tych z naprzeciwka – to byłoby jakieś wyjście. Ale można też rozstrzelać się samemu, z dużym palcem od nogi na cynglu i z lufą w ustach, dobry sposób jak każdy inny, to mogło być drugie wyjście (s. 56–57).

Ciekawym aspektem *1914* jest również perspektywa kobiet i dzieci. Echenoz ukazuje losy Blanche, córki zamożnego przedsiębiorcy, której kochanek ginie w pierwszych miesiącach wojny i która musi urodzić nieślubne dziecko. Aby przetrwać trudne lata wojenne, kobiety z niższych klas społecznych muszą się imać różnych zawodów, a dzieci powyżej jedenastego roku życia przejmują pracę młodych rekrutów w przedsiębiorstwach i na roli. Proza Echenoza mistrzowsko oddaje atmosferę wyludnionych miast, opustoszałych po wyjeździe żołnierzy. Ponadto, co istotne, zwierzęta – od tych domowych i jadalnych po dziką zwierzynę lasów i pól, oszołomione i zdezorientowane przez działania wojenne – to także, w utworze Echenoza, ofiary wojny. Podobnie jak

⁴ Na temat minimalizmu Echenoza zob. S. Deramond, *Un An de Jean Echenoz: d'une retraite minimaliste vers un espace poétique*, „Interval(le)s” 2004, I, 1, s. 125–135, <http://www.cipa.ulg.ac.be/pdf/deramond.pdf> (data dostępu: 6.06.2013).

francuska autorka Alice Ferney w *Dans La Guerre* (2003) czy kanadyjski powieściopisarz Timothy Findley w *The Wars* (1977) Echenoz w *1914* uzupełnia zatem archiwalny zapis historiograficzny, wpisując w swą kronikę Wielkiej Wojny nieznane, intrygujące jej oblicze.

1914 to również powieść postmodernistyczna, w której autor nie stroni od intertekstualnych skojarzeń. Najistotniejszym z nich jest bez wątpienia aluzja do powieści Wiktora Hugo *Rok dziewięćdziesiąty trzeci* o rebelii rojalistów w Wandei, trafnie wypunktowana w przypisie do polskiego przekładu (s. 9). Jak zauważa Piotr Kieżun⁵, nie przez przypadek bohaterowie Echenoz trafiają do 93. regimentu. Tytuł utworu Echenoz przywołuje inne powieści, których tytuły składają się z daty, takie jak na przykład *Rok 1984* Orwella. Nasuwa się refleksja, czy rok 1914 funkcjonuje jako istotna data w świadomości człowieka początku

XXI wieku? Choć „wiadomo, co było dalej” (s. 71) – na dalszych etapach wojny – czy na pewno jesteśmy tego prawdziwie świadomi? Czy potrafimy zrozumieć rok 1914, czy raczej ciągle wymyka on się naszemu rozumieniu? Czy jesteśmy w stanie wyobrazić sobie Wielką Wojnę, mijając monumentalny obraz Alberta Hertera *Le Départ des poilus, août 1914* w holu paryskiego Gare de l’Est, czy raczej dostępne są nam tylko migawki, fragmenty wielkiego fresku, jak ten zilustrowany przez Echenoz? Ponieważ, jak podkreśla Echenoz na ostatnich kartach swej powieści, życie trwa nadal pomimo konfliktów zbrojnych i globalnych katastrof.

1914 łączy zatem przeszłość z teraźniejszością, ukazując żołnierzy 1914 roku poddanych potędze Historii, niewiele rozumiejących z rozgrywających się wokół nich wydarzeń, sugerując jednak również, że być może sto lat od tych wydarzeń my również, niczym lunatycy⁶, wkraczamy w XXI wiek.

⁵ P. Kieżun, *Trzy i pół kilo straconej ręki. O „14” Jeana Echenoz*, „Kultura Liberalna” 2013, nr 230, <http://kulturaliberalna.pl/2013/06/04/kiezun-trzy-i-pol-kilo-straconej-reki-o-14-jeana-echenoz> (data dostępu: 4.06.2013).

⁶ Zob. Ch. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, Penguin, London 2013.